

**«НЕСКІНЧЕННА ІСТОРІЯ» ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА:
НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ
ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА В УКРАЇНІ**

Анотація.

У статті запропоновано огляд новітніх теоретичних напрацювань, здійснених в рамках наукової діяльності Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Виділено основні напрями дослідження дитячої літератури в Україні. Обґрунтовано мій підхід до структурування досліджень, зокрема, залучаючи і порівняльні аспекти, розрізняючи активний та пасивний канони у сучасній літературі для дітей та юнацтва. Окреслено актуальні методики та підходи до подальших досліджень дитячої літератури. Названо основні теми актуальної дитячої літератури між Західним та Східним канонам в Україні.

Ключові слова: дослідження літератури для дітей та юнацтва в Україні, дитяча література, напрями, інтердисциплінарність, активний та пасивний канони.

Упродовж останніх десяти років спостерігаємо за розвитком дискусій навколо понятійного апарату в системі дослідження літератури для дітей та юнацтва не лише в Україні, а й у світі. Десять років тому, в 2004 р. у межах світового конгресу дослідників дитячої літератури у Трініті коледж (м. Дублін, Ірландія, організатор — IRSCCL) дискусії велися навколо питань реалізації передусім репрезентативної літератури для дітей та юнацтва у загальнолітературному процесі. Метою було створення відповідних умов для літературознавчих досліджень цього специфічного феномену в межах вивчення історії та теорії розвитку літератури загалом. У 2014 р. фахова полеміка у межах Міжнародної конференції «Структура канону та зміна канону у дитячій літературі» (Canon Constitution and Canon Change in Children's Literature) [5] у Тюбензькому університеті у Німеччині, де фактично були присутні ті самі провідні світові фахівці (Марія Ніколаєва, Пітер Хант, Анна Мюллер, Яна Мікота, Кімберлі Рейнолдз та ін.), зосередилася уже навколо питання канону в історії розвитку дитячої літератури.

Відомо, що як самостійне явище література для дітей означилася в колі літературознавчих досліджень лише під кінець ХХ ст. Тому тема канону в даному контексті, очевидно, нова для дослідників. Про це свідчить намагання проілюструвати так звану «неканонічну» авангардну дитячу літературу (лекція професора Бетіни Кюммерлінг-Майбауер) «цензор-

ним» каноном Радянського періоду та впливом соцреалізму на британську, німецьку, чеську, польську дитячу літературу чи, навпаки, формування літературного канону у Радянській імперії впливом так званого «канону Свіфта». На питання окремих дослідників, чому після розпаду Радянського Союзу масово зникли мільйонні дитячі видання (зокрема у доповіді Анни Чернов «Смуга забуття: історичні повороти у польському каноні дитячої літератури» (The Path of Forgetting: Historical Twists and Turns in the Polish Canon of Children's Literature), на нашу думку, найкращою була відповідь німецького професора Міхаеля Дюрінга (славеніста) у доповіді «Формування канону у Радянському Союзі: Випадок Свіфта як автора дитячої класики» (Canon Formation in the Soviet Union: The Case of Swift as Author of a Children's Classic). Він чітко проілюстрував учасникам конференції історію та метод «советизації», наприклад, Свіфта (Swifts «Sovietization») між 1922 та 1937 рр. Так, «Мандрі Гуллівера», а також і «Робінзон Крузо» Даниеля Дефо та інші класичні тексти були обумовлені певною відповідною ідеологією під державний стандарт і затверджені цензурною комісією «Інституту дітей». Так вони стали «шкільним каноном» світової літератури для радянської дитини на багато років і поколінь, хоча насправді ніколи не вважалися класикою чи «каноном дитячої літератури» у світі.

Так само й український літературознавець, професор Борис Шалагінов у статті «Дитяча література: до концепції історичної періодизації» говорить про тенденцію «адаптації» творів дорослих класиків під дитячу аудиторію: «У цей період остаточно розпадається первісний «синкретизм» літератури з притаманною їй доволі непевною віковою адресацією і виникають усі ознаки специфічно «дитячої» естетики художнього твору, включаючи соціально-психологічну тематику і проблематику. Характерним є те, що деякі твори попередніх епох навіть спеціально адаптують для потреб дитячого читання («Дон Кіхот» М. де Сервантеса, «Мандрі Гуллівера» Дж. Свіфта, «Робінзон Крузо» Д. Дефо та ін.)» [4].

У даному контексті роль адаптованих для потреб дитячого читання творів зрозуміла, але бракує, очевидно, переліку імен і творів авторів, так званої саме специфічної «дитячої» літератури. В українському літературознавстві окреме дослідження цього явища здійснив професор Сергій Іванюк. У статті «Концепція юного героя в українській літературі для дітей», що вийшла друком серед матеріалів до першого Міжнародного симпозіуму з дитячої літератури, який ми організували у Львівському національному університеті імені Івана Франка у 2007 р., він підсумовує свої спостереження за розвитком вітчизняної дитячої літератури від самих початків і, подібно як Міхаель Дюрінг, ілюструє на конкретних прикладах «советизацію» всього українського (як і зарубіжного), передусім через цільову читацьку аудиторію — дітей: «Влада вперто намагалася розв'язати свої проблеми коштом

дітей. Їх навчали доносити на батька, піднімати виробництво, ловити шпигунів, класти життя на вітар комунізму. Їх навчали, що попри юний вік, вони так само, як і дорослі (а подекуди й більше) відповідальні за все, що діється в країні» [3]. Так творився єдиний радянський канон літератури для дітей та юнацтва на наших теренах, який після 1991 р. природно та органічно відійшов у так звану «смугу забуття», — відбувся процес деканонізації масової пропагандистської літератури за всіма критеріями.

У рамках V Міжнародного симпозіуму «Література. Діти. Час» Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва у 2014 р. у Миколаєві та у співпраці з Чорноморським державним університетом імені Петра Могили відбулася наукова конференція «Дитяча література у мультикультурному світі». Провідними дослідниками дитячої літератури з усієї України були обговорені найактуальніші книги, теми, тенденції; розглядалися проблеми ідентичності в літературі для дітей та юнацтва, стратегії канонотворення, поетологічні та стильові особливості, жанрові трансформації, етичні та ідеологічні аспекти літератури для дітей і юнацтва. Усі матеріали конференції увійшли до, умовно, 5-го випуску Вісника Центру і включені у науково-методичний журнал «Наукові праці» (серія «Філологія. Літературознавство») [2] у двох випусках.

Філологічний «бум» у сфері дослідження літератури для дітей та юнацтва в Україні, отже, однозначно підтверджується широким науковим дискурсом, який розгорнувся за останні роки. Так, Євгенія Канчура піднімає питання інтертексту дитячого ігрового фольклору в творах фентезі; Ольга Єнальєва спостерігає за генезисом психологічного роману для дітей у німецькомовній реалістичній літературі другої половини ХХ ст.; Лілія Овдійчук і Наталя Марченко досліджують жанрово-стильові особливості дитячої літератури, хронотоп, ґрунтовно вивчаючи творчість Галини Малик, Марини Павленко, Володимира Рутківського та ін.; Лариса Лебедівна розглядає питання архетипів у підлітковій прозі, зокрема інакшості як шляху до відчуженості, скажімо у романі М. і С. Дяченків «Ритуал». Олена Тихомирова розглядає гру в «дитячу книгу» як нарративну стратегію у фентезійних циклах. Симбіоз науковості тексту та філософічності ілюстрацій у польській казці лягає в основу дослідження Соломії Ушневич. Богдана Салюк, автор монографії «*Perpetuum mobile* дитячої літератури: типологія традиційних образів дитини-бешкетника», продовжує здійснювати аналіз інтермедіальної взаємодії дитячої літератури та анімації. Тетяна Качак, досліджуючи жанрові модифікації в сучасній українській літературі для дітей та юнацтва, застосовує, зокрема, і компаративний метод аналізу, структуруючи найновіший підручник із зарубіжної дитячої літератури для студентів, аспірантів та науковців у 2014 р. під куруванням професора Бориса Шалагінова.

Питання ідеології, мови, комунікації, канону (актуальних процесів канонізації/деканонізації), критеріїв «класичності» та «репрезентативності» літератури для дітей та юнацтва підносить Уляна Гнідець: «Розвиток глобальної культури з переплетенням різних світових економічних систем, який супроводжується та обслуговується новими медіями та іншими сучасними комунікативними та інформаційними технологіями, розвал політичних кордонів, зростаюча добровільна мобільність індивідуумів, а також переселення народів, спричинені війною, бідністю або ж політичними репресіями, відкриває дедалі ширший простір для мультикультурального комунікування. Разом із тим, це породжує не лише конфлікти, але й зародження нових культурних ідентичностей у кожній окремій нації, переплетення яких і реалізує сучасний канон дитячої літератури. Різноманіття тем, кількісне та якісне «дорослішання» дитячої літератури сьогодні потребує, відповідно, певної ілюстрації та порівняння канонічних процесів у розвитку літератури для дітей та юнацтва» [1].

Такий ще далеко не повний огляд актуальних на сьогодні (порівняно з 2007–2008 рр.) як філологічних, так і міждисциплінарних напрямків дослідження дитячої літератури в Україні доповнює нещодавно захищена Катериною Зайцевою кандидатська дисертація «Наративні моделі в сучасній дитячій літературі (на матеріалі української, білоруської прози)». У дисертації авторка застосовує методології порівняльного літературознавства та ще раз підтверджує продуктивність наративного підходу до дослідження поезики «дитячого тексту не лише на рівні структурної організації (жанрово-сюжетна специфіка, оповідні інстанції)» (с. 2 автореферату), а й на рівні відчитування ідеологічних і соціокультурних нашарувань в українському та білоруському національних контекстах. Серед особливо актуальних на сьогодні є питання візуально-наративної специфіки синтетичних жанрів і виявлення «наративних маркерів національної і культурної ідентичностей в текстуальній та візуальній оповіді» (с. 3 автореферату).

Питання візуалізації у дитячій літературі вже понад п'ятнадцять років посідає важливе місце у дослідженнях наративних структур оповіді (серед вітчизняних дослідників — у кандидатській дисертації Уляни Гнідець, серед світових — у працях Марії Ніколаєвої, Міхаеля Заяц, Бетіни Кюмерлінг-Майбауер, Марини Костюхіної, Пітера Ханта та ін.).

11 вересня 2015 р. Світлана Бартіш захистила кандидатську дисертацію «Антропологічні засади формування концепту дитяча поезія в українській та німецькій літературах». Завдяки Світлані (з автореферату), дитяча поезія вперше в українському літературознавстві підноситься на фаховий філологічний рівень дослідження, та вперше для цього застосовується компаративний підхід, який однозначно найкраще може проілюструвати особливості формування специфічно дитячої поезії в українській та ні-

мецькій літературах і з'ясувати роль антропологічних факторів у цьому процесі (с. 2 автореферату).

Аналіз ідентичності сучасного виміру розвитку дитячої літератури ґрунтовно здійснюється на сьогодні членами Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Серед них варті уваги напрацювання Віталіни Кизиловой, яка видала першу ґрунтовну монографію з історії української дитячої літератури: «Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття», в теоретичну основу якої ліг величезний доробок Центру.

Здійснюється поокремо компаративний аналіз розвитку, наприклад, української та німецької літератур для дітей та юнацтва. У цьому напрямку працюють Каті Вібе (німецька дослідниця східноєвропейського простору дитячої літератури), Світлана Бартіш і Уляна Баран. IV випуск Вісника Центру «Література. Діти. Час», який був виданий за результатами фахової наукової конференції з дитячої літератури у 2013 р., організованої Лілією Овдійчук у м. Рівне, — промовисте свідчення росту наукової філологічної цінності дослідження дитячої літератури, яке активізувалось за останні роки завдяки системній роботі Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва в Україні.

Отже, беручи до уваги дослідження канонічних процесів сучасної дитячої літератури, ми усвідомлюємо, що вербалізоване послання, створене дорослим автором до зростаючого «недорослого» реципієнта вже первинно містить в собі ідеологію (дорослого соціуму), але і мову (єдина чітка текстуальна ознака як код для розпізнавання призначення тексту для молодшого читача). Естетика мови однозначно залишається на сьогодні основним критерієм репрезентативності, класичності чи канонічності у процесі дослідження рецепції та комунікації дитячої літератури.

Критерії до формування сучасного канону, що змінилися, — це спрощення (тут не можна ототожнювати із розумінням «збіднення») мови (лаконізм і доступність для розуміння згідно вікової психології) та зміна функціонального призначення літератури: література для дітей та юнацтва відійшла від дидактичної практики бути об'єктом для виховання, а також, з огляду на стрімкий розвиток цифрового світу (digital canon — термін за Марією Ніколаєвою), перестала бути джерелом інформації.

У контексті мого дослідження канонічних процесів в історії сучасної німецької прози та їх порівняння із напрямками розвитку сучасної української дитячої літератури, розрізняю активний і пасивний канони. Пасивний канон становить корпус текстів, які відповідають усім критеріям якості та репрезентативності з позиції літературознавців, літературних критиків, педагогів та інших впливових на оцінювання інстанцій, проте не є популярними та запотребуваними самим читачем сучасності. Натомість корпус

текстів активного канону складають тексти, які відповідають усім вимогам до якості художнього твору та є актуальними, улюбленими та популярними у модерному рецептивному колі масового читача.

Беручись за дослідження активного канону дитячої літератури, я начебто наново розгортаю книгу мого улюбленого німецького автора Міхаеля Енде – «Нескінченна історія». Розуміння принципів формування корпусу активного канону можна досягнути завдяки дослідженню соціокультурних реалій при написанні/прочитанні творів, вивченню історико-літературних контекстів, у яких твір постає перед дитячим читачем, залучаючи концептуально-стильовий, порівняльний і психоаналітичний методи, враховуючи вікову психологію автора/читача та їх посередників. При цьому, мені видається, ніяк не можна обійти специфіку літературної комунікації, модель якої я обґрунтувала у своїй кандидатській дисертації ще у 2008 р. Такі методи дають нам можливість найповніше розкрити художні концепції сучасної літератури для недорослого читача та висвітлити критерії відбору текстів, зокрема формуючи так звані «Золоті списки рекомендованої літератури для дітей та юнацтва» в інтердисциплінарній площині сучасності.

Здійснюючи аналіз розвитку концептуальних і стильових тенденцій у сучасній дитячій літературі, ми розуміємо при цьому канон як «невидимий» метроном для світу дорослих, певну скарбницю сукупності естетичних, лексичних, тематичних, психологічних, ідеологічних, традиційних, національних, інтернаціональних, мас-медіальних, індивідуальних, сімейних та інших критеріїв відбору. Тому його поява в історії та теорії літератури для дітей і юнацтва, на мою думку, — це необхідність дорослих (літературознавців, педагогів, книгознавців, бібліотекарів, видавців і батьків) зорієнтуватися у стрімкому потоці розвитку дитячої книгоіндустрії сьогодні. З метою створення відповідної понятійної та теоретичної бази Центр дослідження літератури для дітей та юнацтва (заснований 11 вересня 2009 р.) провів 6 щорічних Міжнародних симпозіумів, залучивши усіх провідних літературознавців України у фаховий дискурс навколо літератури для дітей і юнацтва як української, так і зарубіжної. Численні публікації докторів наук, докторантів, аспірантів, передусім філологічних спеціальностей, висвітлені на сьогодні у 5 випусках Вісника Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва «Література. Діти. Час». Простежується зростаюча активність членів Центру по усій Україні (на сьогодні представлені: Львів, Івано-Франківськ, Тернопіль, Ужгород, Рівне, Житомирщина, Київ, Миколаїв, Бердянськ, Запоріжжя, Луганщина, Краматорськ).

Отже, на сьогодні створена вже досить солідна дослідницька база, яка дає нам розуміння діалектики саморозвитку художнього світу творів, із специфічною реалізацією дорослої авторської концепції для недорослого читача. Тема війни, переслідування народів, насильство, диктатура,

інфантильність, аутсайдерство — теми, які не залишають простір інтересів західноєвропейського читача і потрохи починають реалізовуватись в українській дитячій літературі. Нереалізованість людини в реалізованій державі, і навпаки — реалізованість людини в нереалізованій державі. Дитинство в умовах цифрового світу. Канонізація класиків через візуалізацію, digital canon, активний-пасивний канон — канони пошуку реалізації особистостей у сучасному гіпертонусі світу, — це все вимагає на сьогодні системного історико-теоретичного та інтердисциплінарного аналізу всіх явищ, які спостерігаємо у розвитку літератури для дітей та юнацтва.

Література

1. Баран (Гнідець) У. Активний канон сучасної літератури для дітей та юнацтва : Захід та Схід // Наукові праці : наук.-метод. жур. — Вип. 227. Т. 239. Філологія. Літературознавство. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. — С. 8-12.
2. Вісник центру дослідження літератури для дітей та юнацтва «Література. Діти. Час» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://urcssyl.com.ua/naukovyivisnyk-literatura-dity-chas/>
3. Іванюк С. Коцепція дитини в українській літературі для дітей / С. Іванюк // Іноземна філологія. Український науковий збірник. — 2007. — Вип. 119. — С. 77-83.
4. Шалагінов Б. Дитяча література : до концепції історичної періодизації / Б. Шалагінов // Слово і Час. — 2013. — № 8.
5. Canon Constitution and Canon Change in Children's Literature / International Conference at the University of Tübingen. Program of the conference, 11-13 September 2014. — 43 p.

Uliana Baran

**«NEVERENDING STORY»
OF LITERATURE FOR CHILDREN AND YOUTH:
DIRECTIONS OF RESEARCH OF LITERATURE FOR CHILDREN
AND YOUTH IN UKRAINE**

Within the annual International symposium «Literature. Children. Time» organized every year by Ukrainian Research Center of Children's and Youth Lit-

erature the leading experts are discussing most topical books, themes, trends. They are viewing the problems of identity in the children's literature, the strategies of canonizations, poetical and stylistic peculiarities of the children's texts, genres transformations, ethic and ideological aspects of the literature for children and youth. All materials have been published in the URCCYL scientific journal «Literature. Children. Time».

Philological «boom» in the sphere of the children's literature investigations in Ukraine confirmed today by the wide scientific discourse developed for the last years of the URCCYL activities. So, for example Yevheniia Kanchura raises the questions of intertext in the play-role folklore in fantasy; Olha Yenaliieva follows the genesis of psychological novel for children in the German realistic literature of the second half of the XXth century. Vitalina Kyzlyova, Liliia Ovdichuk and Nataliia Marchenko investigate the modifications in genre and stylistic of children's literature, chronotop, based on the best modern Ukrainian works by Halyna Malyk, Maryna Pavlenko, Volodymyr Rutkivskyi, Oleksandr Havrosh, Zirka Menzatiuk, Lesia Voronina, Sashko Dermanskyi, Serhii Hrydin and others. Larysa Lebedivna reviews the archetypes in the adolescents prose. She is rereading the otherness on the way to alienation, for example in the novel «Ritual» written by Maryna and Serhii Diachenky.

Olena Tykhomyrova considers the play in «children's book» as the narrative strategy in fantasy. Symbioses the science of the text and the philosophy of the illustrations in Polish fairy-tale lay in the fundamentals of investigations by Solomiia Ushnevych. Bohdana Saliuk is an author of the monograph «Perpetuum mobile of children's literature: typology of traditional images of a mischievous child». She continues analysis of intermedia interaction of children's literature and animation. Tetiana Kachak investigates the genre's modifications in the modern Ukrainian children's literature.

Recently Kateryna Zaitseva defended the candidate's dissertation on the topic «Narrative models in the modern children's literature (on the materials of Ukrainian and Belarus children's literature)». She put the question of the visual-narrative specific of the synthetic genres and detection of «narrative markers of national and cultural identifications in the textual and visual narration». Svitlana Bartish defended also the candidate's dissertation about the «Anthropological foundations in the children's poetry in Ukrainian and German literatures». Because of that research the Ukrainian children's poetry was the first time discussed on the high level of professional comparativistics.

In the context of my investigation of the canonical processes in the history of modern German prose and their comparison with the directions of development of modern Ukrainian prose I make out the active and passive canons. Passive canon consists of the texts that requires to all criteria of quality and representativeness from the position of scientists, literary

critics, pedagogues and other institutions that influence the awards of the children's books. But these books are not interesting or popular for modern reader. And the active canon, that is the main object of my research interests, consists of the texts that also require to all criteria and are very popular and actual in the postmodern space.

Taking up research of active canon of children's literature, I as though again open out the book of my favorite German author Michael Ende «Neverending story». Understanding of principles of forming of text corps of active canon can be attained due to research of sociocultural realities at writing/reading of works, studies of historical and literary contexts, in that work appears before child's reader; attracting conceptually-stylish, comparative and psychoanalytic methods, taking into account age-old psychology of author/reader and their mediators.

Thus, given out me, in any way it is impossible to go round the specific of literary communication in children's literature, the model of that I explained in the candidate's dissertation in 2008. Such methods give an opportunity complete in all to expose artistic conceptions of modern literature for a unadult reader and light up the criteria of selection of texts to us, in particular forming, so-called the «Golden lists of the recommended literature for children and youth» in the interdisciplinary plane of contemporaneity [<http://urccyl.com.ua/english/golden-list-of-recommended-books-ukraine/>].

Topics like war, pursuit of people, violence, dictatorship, infantilism, outsiders are the themes that does not abandon space of interests of West European reader and a little bit begin to be realized in Ukrainian children's literature. The unrealized man is in the realized state, and, vice versa, the realized man in the unrealized state. Childhood is in the conditions of the digital world. Canonization of classics through visualization, digital canon, an active-passive canon are canons of search of realization of personalities in modern hypertonia of the world — it is all what today requires the systematic historical-theoretical and interdisciplinary analysis of all phenomena researching the development of modern literature for children and youth.

Keywords: *research of literature for children and youth in Ukraine, children's literature, directions, interdisciplinary, active and passive canons.*